

## Araştırma Makalesi / Research Paper

# ALİ VE NİNO ROMANINDA MİLLÎ MÜCADELE SAHNESİ OLARAK BAKÜ VE GENÇE

Lale QASIMLI\*

### Öz

Millî mücadele konusu, her milletin edebiyatında olduğu gibi Azerbaycan edebiyatında da hem nazım hem de nesir türündeki eserlerde çeşitli yönleriyle ele alınır. Azerbaycan edebiyatına ait romanlarda millî mücadele konusunun daha çok yan konu, fon olarak kullanıldığı görülür. Azerbaycan edebiyatının önemli romanlarından *Ali ve Nino* romanı, bu anlamda dikkat çeken bir eserdir. “Kurban Said” müstear ismiyle yazılan *Ali ve Nino* romanının yazarının gerçek kimliği tartışma konusudur. Orijinali Almanca olup birçok dile çevirisi yapılan romanın Azerbaycan Türkçesine çevirisi 1990 yılında yapılmıştır.

İlk bakışta bir aşk romanı olarak değerlendirilen *Ali ve Nino*; 19. yüzyılın başlarında dünyada, özellikle Kafkasya’da yaşanan tarihî olaylar, Çarlık Rusyası’nın buradaki etkileri, bu etkiler sonucu yaşanan siyasi ve kültürel çatışmalar, Azerbaycan tarihi, Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesi ve dönemin siyasi yapısı hakkında önemli bilgiler veren bir romandır. Konu, iki ayrı millete ve kültüre mensup iki gencin aşk öyküsü etrafında şekillenirken yan tema olarak millî mücadele meselesine değinildiği görülür. *Ali ve Nino* romanı, 30 bölüm hâlinde kurgulanmıştır. Romandaki olaylar Bakü’de başlar. Asıl mekân Bakü olmakla birlikte, başka ülke ve şehirler de görülür. Bakü’den sonra millî mücadelenin ikinci sahnesi olarak Gence şehri dikkat çeker.

Bu çalışmada, Azerbaycan’ın iki büyük şehri olan Bakü ve Gence’nin

**Geliş Tarihi/ Date Applied:** 20.11.2021

**Kabul Tarihi/ Date Accepted:** 08.06.2022

**Makalenin Künyesi:** Makalenin Künyesi: Qasımlı, L. (2022). “*Ali ve Nino* Romanında Millî Mücadele Sahnesi Olarak Bakü ve Gence”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 54, 127-144

**DOI:** 10.24155/tdk.2022.209

\* Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, lalqasimli2017@gmail.com. Bakü/ Azerbaycan.

**ORCID ID:** 0000-0003-0400-0393

millî mücadele tarihimizde tuttuğu yer ve bunun *Ali ve Nino* romanına nasıl yansıtıldığı üzerinde durulacaktır.

**Anahtar Sözcükler:** Millî mücadele, Azerbaycan Edebiyatı, Kurban Said, *Ali ve Nino*, roman.

## **Baku and Ganja as the National Struggle Scene in the Novel of *Ali and Nino***

### **Abstract**

The theme national struggle is described in different ways in both poems and novels in Azerbaijani literature just like in every nation's literature. In the novels, it is observed that national struggle is used mostly as a subsidiary theme or background. The novel *Ali and Nino* is the most remarkable example in this aspect. The novel *Ali and Nino* that is ranked among one of the essential novels of Azerbaijani literature written under the name Kurban Said attracts attention in terms of this. The original novel was German and translated into many languages, and into Azerbaijani Turkish in 1990. The novel *Ali and Nino* can be considered as a love story at first, but it gives crucial information about historical occurrences happened in the world and especially in Caucasus in the early 19<sup>th</sup> century, Tsarist Russian Empire's effects, political and cultural clashes as a result of these influences, Azerbaijan's history, Azerbaijan's struggle for independence, the period's political structure. The theme is shaped around the love story of two young people that come from two different nations and cultures, as a subsidiary theme national struggle is touched upon. The novel *Ali and Nino* is fictionalized in 30 chapters. In the novel events begin in Baku. Although the main city is Baku, it can also be seen in other countries and cities. In this article the role of Azerbaijan's two big cities -Baku and Ganja- play in national struggle history and its reflection in the novel *Ali and Nino* will be analyzed.

**Key words:** National struggle, Azerbaijani literature, Kurban Said, *Ali and Nino*, novel.

### **Giriş**

Azerbaycan edebiyatının önemli romanlarından biri olan *Ali ve Nino*, ilk defa 1937 yılında Kurban Said müstear ismiyle Viyana'da E.P. Tal Verlag tarafından Almanca olarak yayımlanır. Eserin gerçek yazarının kim olduğu günümüze kadar uzayan bir tartışmanın konusudur. Roman, uzun yıllar Kurban Said müstear ismiyle yazan Avusturyalı Baronesse Elfrida von Ehrenfels'e atfedilir. Fakat Amerikan Şarkiyatçı Tom Reiss romanın Baronesse Elfrida von Ehrenfels'in sevgilisi olan, Azerbaycan'da yaşamış Yahudi kökenli Muhammet Esat Bey'e, diğer adıyla Lev Nussimbaum'a ait olduğunu kanıtlar. Günümüzde bazı araştırmacılar bu bilgiyi kabul etse de bazıları Kurban Said müstear isminin Azerbaycanlı yazar Yusif Vezir

Çemenzeminli'ye ait olduğu fikrini ileri sürer. Azerbaycan Yazarlar Birliği de Çemenzeminli ismi üzerinde durur.

*Ali ve Nino* 1969 yılında ressam ve tercüman olan Jania Graman tarafından Almandan İngilizceye tercüme edilerek yeniden yayımlanır (Acar, 2019: 142). 1970 yılında Almanya'nın Münih şehrinde "Azadlıq" radyosunda seslendirilir. Birçok dile çevrilen roman, 1989 yılında Mirze Hazar tarafından Azerbaycan Türkçesine tercüme edilerek 1990 yılında *Azerbaycan* dergisinde yayımlanır. Türkiye'de ise ilk kez 1971 yılında Semih Yazıcıoğlu'nun tercümesiyle neşredilir. Eser, 2007 yılında Bakü'de tiyatro olarak oynanır, 2015'te ise filmi çekilir.

Genellikle bir aşk romanı olarak değerlendirilen ve benzeri eserlerden hiç de eksik olmadığı vurgulanan *Ali ve Nino* eseri, 19. yüzyılın başlarında dünyada, özellikle Kafkasya'da yaşanan tarihî olaylar, Çarlık Rusyası'nın buradaki etkileri, bu etkiler sonucu yaşanan siyasi ve kültürel çatışmalar, Azerbaycan tarihi, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi ve dönemin siyasi yapısı hakkında önemli bilgiler veren bir romandır. Konu, iki ayrı millete ve kültüre mensup iki gencin aşk öyküsü etrafında şekillenirken tarihî gerçeklerin yansıtılmasıyla epik bir katman oluşturularak daha cazip hâle getirilir.

### **Romanın Özeti**

Roman, otuz bölüm hâlinde kurgulanır. Hikâye, Bakü'de Rus dilinde eğitim veren bir okulda öğretmenin Bakü'nün coğrafi konumuyla ilgili bilim adamlarının iki farklı görüşünden bahsettiği dersle başlar. Derste, Bakü'nün sosyo-kültürel aidiyetinin Doğu'ya mı yoksa Batı'ya mı yaslanacağını aslında bu yeni kuşağın tutacağı yol ile ilgili olduğu konusu üzerinde durulur. Romanın başkahramanı Ali Han, dersi dinleyen öğrencilerden biridir. Müslüman ve soylu bir ailenin oğlu olan, Rus okulunda eğitim gören Ali Han, Bakü'de yaşayan Nino'yu sever. Nino da asil bir Gürcü ailenin kızıdır. Okulu yaz tatiline girince Ali Han, ailesiyle Karabağ'ın Şuşa şehrine tatile giden Nino'nun yanına gider. O sırada Ali Han, I. Dünya Savaşı'nın başladığı haberini alır ve bunun üzerine Bakü'ye döner. Ali Han çevresindekilerin ısrarına rağmen bu savaşa katılmak istemez. Kendi ülkesi için savaşıacağı günün yaklaştığını düşünerek beklemeyi tercih eder.

Birbirlerini seven gençlerin evlenme isteği Ali Han'nın ailesi tarafından olumlu karşılanırken Nino'nun ailesi ilk başta söz konusu duruma itiraz eder, sonra gençlerin Ermeni arkadaşları Nahararyan'ın etkisiyle onlar da bu evliliği onaylar. Vaka, Nino'nun Nahararyan tarafından kandırılarak kaçırılmasıyla dramatikleşir. Nahararyan'ı öldüren Ali Han, polis takibi ve Nahararyan'ın akrabalarının ondan intikam alacağı endişesiyle Bakü'den ayrılmak zorunda kalır, Dağıstan'a yerleşir. Bir süre sonra Nino, Dağıs-

tan'a Ali Han'ın yanına gider ve orada evlenirler. Bu günlerde Ali Han, arkadaşlarından aldığı haberlerden Çarlık Rusyası'nın yıkıldığını öğrenir. Geri dönmek için ortada hiçbir mani kalmamıştır. Halk, Bakü'de olan Ermenilere karşı mücadele eder. Bakü'nün Rusların idaresi altına girmesi neticesinde arkadaşlarından birçoğunu kaybeden Ali Han, ailesiyle beraber İran'a geçer. Bir süre sonra Gence'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğunu öğrenir. Osmanlı ordusu, tüm ülkeyi kurtarmak için Bakü'ye yardıma gelir. Ali Han ülkesine dönmek, Bakü'nün bağımsızlığı için mücadele etmek istese de sınırın kapalı olması sebebiyle bu isteğini gerçekleştiremez. Ancak Ali Han ve beraberindekiler, Bakü'nün bağımsızlığında kavuştuğunu duyunca geri döner. Bu süreçte Ali Han, Azerbaycan devletinde görev alır. Önce Osmanlı ordusunun, sonra İngilizlerin ülkeyi terk etmesi endişelenmesine sebep olur. Yeni kurulan devletin henüz kendisini Ruslardan koruyacak güce sahip olmadığını farkındadır. Bu gelişmeler üzerine, Ali Han ailesiyle Gence'ye gitmeye karar verir. Gence'deyken Rusların Bakü'ye girdiği haberini alır. Rus Ordusu, Azerbaycan'ın iç bölgelerine doğru ilerlerken Ali Han eşini ve çocuğunu Tiflis'e gönderir, kendisi Gence'de mücadeleye katılır. Bu mücadele sırasında hayatını kaybeder.

### ***Ali ve Nino Romanında Millî Mücadele Sahnesi Olarak Bakü ve Gence***

*Ali ve Nino* romanında millî mücadele uzamı olarak Bakü ve Gence'nin nasıl yer aldığını belirlemeden önce anlatma esasına bağlı eserlerde mekân unsuruna bakmakta fayda var. Böyle eserlerde anlatıcı, bakış açısı, kişiler, zaman gibi yapıyı oluşturan önemli unsurlardan biri de mekândır. Mekân, öncelikle olayların dekorudur. Nurullah Çetin (2009: 133) bununla ilgili şöyle der: "Mekân, romana özgü olay ya da olayların ve roman kişilerinin hareketlerine ayrılmış bir sahne olan yerdir." Diğer edebiyat kuramcıları da mekân denince akla ilk gelen bu görüşü savunurlar. Fakat klasik romanda çoğunlukla durağan, yani "statik" konuma sahip mekân, zamanla eserlerde çeşitli işlevler yüklenir. Mehmet Tekin (2002: 129), yazarın mekân unsurunu olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, roman kahramanlarını çizmek, toplumu yansıtmak, atmosfer yaratmak için kullanabileceğini ve olayları şekillendirirken bunlardan birini devreye soktuğu gibi, birkaçını da dikkate alabileceğini belirtir. Bunların hepsinin temelinde yatan gerçeğin, anlatıya "sahihlik" kazandırmak endişesinin olduğunu söyler. Çünkü kurmaca bir eserde mekân da kurmacadır. İsmail Çetişli'nin (2009: 77) belirttiği gibi anlatma esasına bağlı eserlerde mekânlar, çoğu zaman içinde yaşadığımız dünyadaki bildiğimiz yerler olmalarına ve gerçek isimleriyle yer almalarına rağmen "harici âlemdeki gerçek mekânla, itibari eserlerdeki uzam birbirinden farklıdır. Zira itibari eserlerdeki mekân; olay, insan ve zamanda olduğu gibi, yazar tarafından kurgulanmış olma niteliğine sahip-

tir. Seçilen mekânın muhayyel veya gerçek olması bu hususu değiştirmez. Tarihî eserlerde anlatıya “sahihlik” kazandırmak endişesi daha önemlidir. Bu gibi eserlerde yazar, olayları gerçekçi bir biçimde betimlemeye çalışırken diğer yandan, mekânın gerçekçi tasvirine de özen gösterir.

Anlatma esaslı eserlerde mekânı genellikle “tasvir”le tanıırız. Yazar, olay mekânını bize tasvir ederek hayalimizde bir resim çizmeye çalışır. Bu esnada yazar, gerçekçi veya romantik tasvir yöntemlerinden birini seçer. Yapılan tasvirle mekâna nasıl bir işlev yüklendiği ve diğer unsurlarla mekân arasında kurulan bağ da rahatlıkla görülür.

*Ali ve Nino* romanında zaman kesin belirtilmez, yalnız olaylardan yola çıkılarak tespit edilebilir. Romanın öykü zamanı tarihsel olayların yoğun olduğu bir süreçtir. Genel olarak baktığımızda olaylar I. Dünya Savaşı, Rus Devrimi, millî mücadele ve bunun sonucunda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kurulması, son olarak Sovyet ordusunun Bakü ve Gence’yi işgal ederek tüm Azerbaycan’ı ele geçirdiği dönemi kapsar. Romanda Bakü’de telefon hattının çekilmesi meselesine dikkat edilirse; olaylar, 1875’te başlar, 1920’de gerçekleşen Gence isyanı ile de tamamlanır.

Vakalar, geniş bir coğrafyayı kapsasa da asıl olaylar Doğu ve Batı’nın bulunduğu Bakü’de gerçekleşir. Yukarıda belirtildiği gibi roman önemli bir tarihî dönemi içine alır ve olaylara özellikle Bakü merkezli yaklaşılır. Bu sırada dünyada ve Kafkasya’da yaşananların Azerbaycan’a etkisi ve Azerbaycan bağımsızlık hareketi ele alınır. Bakü, millî mücadelenin başlayıp geliştiği şehirdir. Millî mücadele açısından ana konum olan Bakü’yle beraber diğer şehirler de mekân olarak romanda yer alırken Gence’nin ulusal direnişteki yeri unutulmamıştır.

*Ali ve Nino* romanının ana mekânı olan Bakü ismi, milattan önce yazılmış kimi tarihî kaynaklarda geçer ve şehrin öyküsü çok eskilere uzanır. Eski belgelerde burada kuyulardan elle petrol çıkarılması, tuz ve safran üretimi ile ilgili bilgiler verilir. Bakü, yüzyıllar boyunca doğu, güney ve kuzeydeki komşularıyla ticaret yapar. Bu bağlantılar hem kervan yolları hem de deniz yoluyla gerçekleşir. Bakü’nün çok yönlü gelişimi ve tanınması 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, 1870’lerden itibaren başlar. Bu, petrol sanayisinin gelişmesinden kaynaklanır (Süleymanov, 2009: 5-7).

Çarlık Rusyası’nın Kafkasya’da Tiflis’i merkez şehir olarak belirlemesine rağmen petrol sanayisinin gelişmesiyle gözler Bakü’ye çevrilir. Bakü, 1859’dan itibaren bir yönetim merkezi haline geldikten sonra şehir nüfusu her geçen gün artar, şehirde yeni mahalleler inşa edilir. Dünyanın dört bir yanından birçok zanaat ve meslek sahibi, zengin olmak için buraya akın eder (Süleymanov, 2009: 12). Bu durum romana da yansır: “Hə, ruslar Bibiheybətdə çoxlu neft tapmışlar. Nobel nəhəng bir Alman

maşınını ölkəyə gətirmişdir ki, dənizin bir qismini təmizləyib neft axtarıb tapsın.” (Səid, 2015: 12). Bunun sonucunda Bakü, çox millətlik özelliği taşıyan bir şəhərə dönüşür. Şəhrin büründüğü bu etnik zenginlik, romanda şu sözlərlə ifadə edilmişdi: “Bakıdakı rus gimnaziyasının üçüncü sinfində biz qırx şagird idik: otuz nəfər müsəlman, dörd erməni, iki polyak, üç sektant və bir nəfər rus.” (Səid, 2015: 3). Bu ifadələrdə Müslüman derken Azərbaycan Türkləri kastedilir.

Romanın girişində, vaktiylə “sokaklarında yüzyıllarca çox kan akmış” (Səid, 2015: 18) Bakü’ye şimdi sakin bir hayatın hâkim olduğu izlenimi verilir. Şəhirlə ilgili təsvirlər olumludur. 19. yüzüylün ikinci yarısından itibaren sosial və kültürel həyatda başlayan gelişmeler davam eder. Telefon hattı çəkilir, yeni sinema salonları açılır (Səid 2015: 7). Doğu’ya mı yoxsa Batı’ya mı ait olması gerektiği ilə ilgili fikir ayrılıqları üzərində durulan Bakü’nün roman boyunca Avropalı bir şəhərə dönüşmüş yüzüylə qarşılaşılır. Bütün bunlar Bayır Şehir olaraq da isimlendirilən kale duvarlarının dışına doğru genişləyən kısımda yaşanır. Burada “küçələr enli, evlər hündür, insanlar da pulpərəst və səs-küylü idi. Bu bayır şəhərin təməli bizim səhradan çıxan və var dövlət gətirən neft idi. Orada teatr, məktəblər, xəstəxanalar, kitabxanalar, polis nəfərləri və çiyinləri açıq gözəl qadınlar var idi (Səid 2015: 18).” Bütün bu gelişmeler petrol sənayisinin gelişmesiylə gerçəkləşir və Ruslar engel olmazlarsa şəhrin Avropalılaşması daha hızlı sonuq verebilirdi: “Bu gözəl şəhər Avropanın darvazasıdır. Əgər Rusiya belə geridə qalmasaydı, vətənimiz çoxdan Avropa ölkəsinə çevrilərdi (Səid, 2015: 91).”

Roman kahramanının da oturduğu və bütün ruhuyla bağlı olduğu İçərişəhir isə Doğu’nun bir parçası olaraq hayatını sürdürür: “Qala divarlarının daxilində isə evlər Şərq qılıncı kimi dar və ayrı idilər. Məscidlərin yumuşaq buludları dələn minarələri Nobel ailəsinin buruq qüllələrindən tamamilə fərqlənirdi. İçərişəhərin şərq divarından Qız qalası ucalırdı (Səid, 2015: 18).”

Romanda Bakü’nün millî mücadələnin mərkəzinə dönüşməsi, I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla gerçəkləşir. Savaş xəbərini Şuşa’da alan Ali Han’ın acilen Bakü’yə dönerken yol arkadaşıyla yaptığı sohəette, bu savaşa katılma niyyətində olmadığını öğreniriz. Çarlık Rusyası, Azərbaycan’daki askerlik məsləğini və Azərbaycan Türklərinin askəri yeteneklerini yox etmək için onları askerlik xizmətindən muaf tutar. Yalnız aristokrasidən olan insanlar kendi istekləri üzərində xizmət yapabilirlerdi (Rəsulzadə, 1990: 50). Buna rağmen Ali Han əsla bu savaşa katılmək istəmez. Çünkü bu savaş onun topraklarında yaşanıyırdı, onun ülkesini və şəhrini təhdit edən bir düşmən də yoxtu. Savaşa əncək kendi topraklarında çıxabilecek muhtəmel saldırı qarşısında katılabilir fikrindeydi:

“..mən burada qalmalıyam. Özümü düşmənin vətənimizə, şəhərimizə və torpağımıza ayaq basdığı günə hazırlaşdırmalıyam. Qoy lovğalar bu müharibəyə getsilər. Amma ölkədə kifayət qədər adam qalmalıdır ki, möhtəməl düşməni dəf etmək mümkün olsun. (...) Mən qalırım. Qalırım ki, vətənimə o gözəgörünməz yadellidən qoruyum.” ( Səid, 2015: 75-76).

Ali Han bu savaşın kendi ülkesi və şəhri için zor şartlar getireceği düşüncesindedir. Ülkesini, şəhrini nelerin beklediğini kesin olarak açıklamaz, olası bir düşmandan bahseder. Fakat yaşanacak olumsuzluklardan da şüphelenir.

Bu dönemde, geçen asırdan başlayan maarifçilik hareketi daha da ilerler ve siyasi mahiyet kazanır. Bakü'de toplanan aydınlar, halkı aydınlatmaya devam ederken Azərbaycan'ın ulusal, demokratik bir ülke olması yolunda ciddi adımların atılması için elverişli koşulları kollamaktadırlar. Azərbaycan halkının seçkin entelektüel ekibi böyle bir dönemin geleceğine inanmaktadırlar (Baykara, 1992: 108).

Ali Han şəhre gəldiğində savaştan çox uzakta kalmış bir Bakü ilə qarşılaşır. Şəhirdə sakin bir atmosfer hâkimdir:

“Bakı Zaqafqaziyanın avuqst günəşinin odlu şüası altında süst və tənbel halda yatırdı. Onun qədim, qırışmış sifəti dəyişməmişdi. Bir çox rus şəhərdən qeybə çıxmışdı. Onlar çar və vətən uğrunda döyüş meydanına getmişdilər. Polis evləri gözib alman və avstriyalıları axtarırdı. Neftin qiyməti artmışdı, qalanın içində və çölündəki adamlar razı və xoşbəxt idilər. Müharibə barədə məlumatları ancaq çayxanaların daimi müştəriləri oxuya bilirdilər. Müharibə çox uzaqda, başqa bir planetdə gedirdi. Fəth edilən və yaxud itirilən şəhərlərin adları yad və uzaq səslənirdi.”( Səid, 2015: 77)

I. Dünya Savaşı, Bakü'deki həyatı özəlliklə iktomik olaraq etkiler. Burada da belirtildiği gibi petrol fiyatı yüksəlir. Fakat romanda bu durumun üzərində pek durulmaz, iktomik kriz və şəhirdəki işçi itirazlarından bahsedilməz. Savaş başqa gezegende yapılyormuş gibi ülke ve şəhər sınırlarından uzaklığının verdiği huzur yansıtır. Bakü əhalisi həyatlarından memnun ve son derece mutlu bir hâlde təsvir edilir.

Ali Han'la arkadaşsı Seyid Mustafa'nın savaşa Osmanlının mı yoksa Rusların safında mı katılacakları tartışması dikkati çeker: “Seyid, -dedim, türklər də bizim tayfadandır. Biz eyni dildə danışıyıq. İkimizin də damarlarında Turan qanı axır, bəlkə buna görə xəlifənin hilalı altında ölmək daha asandır.” (Səid, 2015: 96). Ali Han'nın bu düşüncəsi artık millî kimliğin dinî kimliğin önünə geçtiğinin bir göstergesidir. Dönem tarihine bakarsak aydınların da aynı düşüncədə olduğunu görürüz. Bu sıralarda Bakü'de yayımlanan gazete ve dergilerde aydınlar, millî kimlik ve millet kavramları üzərində durup halkı bahsi geçen mevzuda aydınlatmaya ve millî birlik düşüncəsi etrafında birleştirmeye çalışıyorlardı.

Çarlık Rusyası'nın Anadolu'da ilerlemesi sonucu Bakü'nün sokaklarında esir alınmış Türkler görünmeye başlar: "Cır-cındıra çevrilmiş boz renkli uniforma geyen türk esirləri küçələrdən keçirdilər. Onlar dəniz sahilinə tərəf gedirdilər. Orada onları buxar gəmilərinə doldurub Nargin adasına apırdılar (Səid, 2015: 117)." Bütün bu manzara, uzakta yaşanan savaşı yakın eder. Artık Bakü sokakları savaşın izlerini yansıtır. Rusların Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında ilerlemesi Azerbaycan Türklerini endişelendirir. Böyle günlerden birinde akşamleyin Alilerin evinde millî burjuvazi ve aydın kesimin katıldığı bir toplantı gerçekleşir. Gerçek isimleriyle zikredilen katılımcılar Azerbaycan'ın önde gelen tarihî şahsiyetlerinden birkaçıdır. Bu müşaverede birkaç kişinin düşüncesi dinlenir. Çarlık Rusyası ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaştan kazançlı çıkması durumunda ülkeyi bekleyen gelişmeler üzerine konuşulur. Rusya'nın savaşı kazanması durumunda Müslüman-Türlere karşı acımasız davranacağı, ana dilde eğitim almalarını yasaklayacağı, cami ve okulları kapatacağı, ülkede yabancıların sayısının artacağı, dolayısıyla millî kimliklerinin ve varlıklarının ciddi tehdit altında olacağı ifade edilir. Enver Paşa'nın küçük bir zaferinin çok faydalı olacağını belirterek bu konuda Osmanlı İmparatorluğu'na nasıl yardımcı olabileceklerini tartışır. Savaş sürecinde Osmanlı'nın yanında olduklarını beyan edecekleri takdirde Rusya'nın tutumu üzerine yorumlar yapılır. Bazıları Rusya'nın savaştan kazançlı çıksa bile sonunun geldiğini ve buna göre davranılması gerektiğini ileri sürer. Fethali Han Hoyski'nin yaklaşımı, kimseye bağlı kalmadan kendi devletini kurma isteği üzerine kurulmuştur. Savaştan kazançlı çıkan ülkenin bile yararlı olacağına dikkat çeken Fethali Han, bu durumu iyi kullanmak gerektiği düşüncesini dile getirir ve her iki saraydan-Osmanlı ve Romanovlardan- tek talepleri olması gerektiğini vurgular. Bu, kendilerine ait olan her şeyde ve her alanda bağımsızlık talebidir (Səid, 2015: 144).

Muhammet Emin Resulzade (1990: 28), *Azerbaycan Cumhuriyeti* kitabında cumhuriyetin kuruluş sürecini anlatırken aynı şekilde Azerbaycan Türklerinin Cihan Savaşı ve Rus Devrimi'nden kendi hürriyet ve hâkimiyetimilliyasını temin eden bir netice beklediğini belirtir.

Romanın ilerleyen sayfalarında Ali Han, arkadaşlarını yine bir toplantı için eve davet eder. Bu dönemde Bakü'de aydın kesimle burjuvazinin sık sık fikir alışverişi yaptığı bilinir. Böyle toplantılardan biri 1905 yılının 5 Mart'ında yerli petrol zenginlerinden Tağıyev'in evinde gerçekleşir. Ülkenin önemli isimlerinin katıldığı bu toplantıda ciddi kararlar alınır (Baykara, 1992: 109). Bu gibi toplantıların özellikle burjuvazi mensuplarının evlerinde yapılması dikkat çeker. Toplantıların bu evlerde yapılması Çarlık Rusyası'nın burjuvaziye karşı hassas davranışıyla açıklanabilir, tabi eko-



nomik bir güç olmaları bunu gerektirir, ayrıca bu kesim kendini korumayı da iyi bilir.

Romanda Ali Han, Nahararyan'ı öldürdüğü için Bakü'den ayrılmak zorunda kalır. Bu nedenle Bakü'deki gelişmeleri arkadaşlarının verdiği haberler aracılığıyla takip eder: "Təzə bir qəzet buraxmağa başlayıblar. Fəhlələr tətıl eləyir." (Səid, 2015: 172). Burada Bakü'deki matbuat hareketleri ve işçi grevlerine dikkat çekilir. Böylece romanda bu konuya ilk kez bir cümleyle değinilir. 1905 olaylarından sonra oluşan özgürlük ortamında Bakü'de basın hayatı gelişme gösterir. Birçok yeni gazete yayın hayatına başlar. Fakat başka nedenler de olmakla birlikte sansür dolayısıyla gazeteler sık sık kapatılır. Bundan yılmayan aydınlar isim değişikliği yaparak kurdukları yeni gazetelerle basın hayatını canlı tutarlar. Yukarıda da değinildiği gibi yüzyılın başlarından itibaren ülkede, özellikle de sanayi şehri olan başkent Bakü'de gerçekleşen işçi sınıfın itirazları romana pek yansımaz. Oysa Bakü'de 1903 yılının Temmuz'unda işçi sınıfının ilk itiraz eylemi gerçekleşir. Elli bin işçinin katıldığı bu grevde işçiler çalışma saatlerinin azaltılması, maaş zammı, hürriyet vs. gibi taleplerde bulunurlar. Kalabalıktan sokak ve madenlerin titrediğini belirten Manaf Süleymanov, Bakü'nün grev hareketine aktif katılımının diğer yerlerden farklı olduğunu, şehrin âdeta bir askerî kampa benzediğini belirtir (Süleymanov, 2009: 25-26). Oysa bir süre ara verdikten sonra I. Dünya Savaşı döneminde bile bu itirazlar devam eder.

Bir süre Dağıstan'da yaşamaya devam eden Ali Han, Bakü'yle ilgili haberleri arkadaşlarından almaya devam eder. Bir gün arkadaşının gönderdiği mektupta şehirde yaşananları anlatmasıyla Çarlık Rusyası'nın yıkıldığını anlarız:

"Xəbərin olsun ki, şəhərimizdə böyük hadisə baş veib. Məhbuslar həbsxanadan çıxıb indi şəhərimizin küçələrində gəzirlər. Bilirəm, indi soruşursan ki bəs polis haradadır? Amma bil ki, polislər indi məhbusların oturduqları yerdədirlər. Dənizin qırağındakı zindanda. Bəs əsəgərlər? Əs-gər-zad yoxdur. Bilirəm, dostum, indi başını yelləyib deyirsən ki, bizim qubernator necə bu işlərə yol verir. Ağah ol ki, bizim müdrik qubernator dünən şəhərdən qaçıb. (...) Bilirəm, indi özün-özünə sual verirsən ki, bəs axı niyə çar yeni polis nəfərlərini və yeni qubernatoru şəhərə göndərmir? Xəbərin olsun ki, artıq çar mövcud deyil." (Səid, 2015: 185-186).

1917 yılında Rusya'da gerçekleşen devrim, Çarlık Rusyası'nın sonunu getirir. Bu, birçok halk gibi, Azerbaycan Türklerinin de millî mücadelesinin yeni bir merhaleye geçmesinde etkili olur. "20. yüzyılın başı, 1905 Rus Devrimi ve 1917 İkinci Rus Devrimi arasındaki yıllar, Azerbaycan Türklerinin bağımsızlığını teşvik ederek Azerbaycan halkını özgürlüğe ve nihayet büyük çabalar, ölümler, katliamlar, savaşlar, kahramanlık ve fe-

dakârlıklara bağımsızlığa götüren yıllardır (Baykara, 1992: 164). Romanovların yıkılışı, özgürlüğü sağlamak için Kuzey Azerbaycan'daki ulusal kurtuluş harekâtını daha da ileriye götürür.

Aldığı haber üzerine Bakü'ye dönen Ali Han, Bakü'deki insanların sevinçle karışık korku içinde olduklarının farkına varır. Bakü'de bir kargaşa vardır. Çarlık Rusyası yıkılsa dahi Ruslar petrol şehri Bakü'den vazgeçme düşüncesinde değildir. Düşman, şehrin kapısında bekler:

“Müsəlmanlar! Mən bir daha şəhərimizin vəziyyətini sizə başa salmaq istəyirəm. İnkilab başlandı bəri cəbhə dağılır. Rus fərariləri əli silahlı və soyğunçuluğa hazır vəziyyətdə Bakımın ağzında dayanıblar. Şəhərdə yalnız bir müsəlman hərbi hissəsi var. Bu hissə `Vəhşi diviziya könüllüləri` olan bızlrikdir. Biz həm sayca, həm də hərbi sursat baxımından ruslardan zəiflik. Şəhərimizdəki ikinci hərbi hissə `Daşnaksütyun` adlı erməni millətçi partiyasının hərbi dəstələridir. (...) Biz tələb edirik ki, rus əsgərləri və qaçqınları bir də bizim şəhərimizdən keçməsinlər. Ruslar bizim tələbimizi rədd etsələr, biz ermənilərlə ittifaqda öz tələblərimizi hərbi yolla yerinə yetirmək iqtidarındayıq. Müsəlmanlar, `Vəhşi diviziya`ya yazılın və silaha sarılın. Düşmən qapının ağzındadır.” (Səid, 2015: 188).

Bakü'deki önderlər insanları silaha sarılmaya davet eder. İnsanlar şəhirlərini korumak zorundadırlar, aksi hâlde yine bağımsızlıklarını kaybedeceklerini bilirler.

Nino, Ali Han'a belirsizliğin hâkim olduğu şehri terk etmeyi önerir. Ali Han, uzun zamandır beklediği günün geldiğinin farkında olduğu için şehri müdafa etməkten başka bir şey düşünemez. Azerbaycan Türkleri askerî bakımdan zayıf olduklarından Ruslara karşı direnebilmek için Ermenilerle anlaşmaya giderler. Bakü sokaklarından savaş ve kan kokusu gelir: “Mən qulaq asırdım. Döyüş və qan iyi gəlirdi. Artıq neçə gün idi ki, kazarmanın həyatında pulemyotdan necə istifadə etməyi öyrənirdim. İndi bu yeni biliyi lazımlı işdə tətbiq etmək olardı.” (Səid, 2015: 189).

Sıkıntı içinde olan sokaklarda hâlâ alışveriş yapan, gezinen insanların hareketlerinde korkunç bir şeyler sezilmekteydi. Sanki hepsi günlük rutinlerinin yakın günlerde anlamsız hâlde geleceğinin farkındaydılar (Səid, 2015: 189). Bakü'nün huzurlu hayatı artık çok uzaklardaydı:

“Aman Allah, şəhərimizin küçələri döyüş meydanına, teatr binası baş qərarqaha çeviriləcək. Bir az sonra Nikolay küçəsindən keçmək vaxtı ilə Çinə getməkdən də çətin olacaq. Müqəddəs Tamra liseyinə çatmaq üçün insan gərək ya dünyagörüşünü dəyişsin, yaxud bir orudunu məğlub etsin. Mən artıq sizin silahlanmış halda qubernator bağının içindən qarnı üstə sürünəcəyinizi və vaxtı ilə Əli xanla görüşdüyüm hovuzun üstündə pulyemot qurulacağını xəyalımda canlandırırım. Biz qərribə bir şəhərdə yaşayıyıq.” (Səid 2015: 190).

Bu sahneler, Bakü sokaklarının savaş hazırlığını yansıtır. Bakü'deki tiyatro binaları, gezinti yerleri hepsi bir savaş mekânına çevrilir. Şehir ahalisi vaziyetten endişeli ve yarınla ilgili belirsiz duygular içindedir.

Böylelikle Bakü'de Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna mücadele başlar. Bazıları Ermenilerden çok umutlu olmamaları gerektiğinin farkındadır. Burada romana yansımayan, 1905 yılında Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı yaptığı katliama değinilir. Bilindiği gibi 20. yüzyılın başlarında Bakü'de devrimci bir ortam oluşur. Devrim ruhu, Azerbaycan toplumunun bütün katmanlarını sarar. Orta hâlli halk, hizmetçiler, öğrenciler ve diğerleri ulusal çıkarları için mücadeleye katılırlar (Abdullayev, 2014: 58). Aydınların basın faaliyeti, işçi sınıfının durmadan kendi haklarını talep etmesi Rusya'yı tedirgin eder. Daha düne kadar basit insani haklarından mahrum şekilde yaşayan halkın, millî mücadeleye kalkışması Çarlık Rusyası tarafından endişeyle karşılanır ve bunun önüne geçmek için Ermenileri Azerbaycan Türklerinin üzerine salar. Böylelikle Bakü'de 1905 yılında Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasında kanlı çarpışmalar gerçekleşir (Abdullayev, 2014: 55-60). Romanda bu olaylardan pek bahsedilmez, yalnız Ruslara karşı direnmek için Ermenilerle kurulabilecek ittifaktan bahsedilir. Geçmişte yaşananlar sonrasında Ermenilerin birlik olmak istekleri pek inandırıcı gelmez. Öyle de olur, Ermenilerle ilgili umutlar gerçekleşmez, Ermeniler Ruslarla birleşir. Bakü'de Ermeniler tarafından Azerbaycan Türklerine yönelik ikinci katliam meydana gelir. Şehir kan gölüne döner. Camilerde cesetler üst üste yığılır. Zenginlerin evleri yağmalanır. Bakü sokaklarındaki toz, kandan daha kırmızıdır.

Romanda mart ayında Bakü'de gerçekleşen ikinci Müslüman-Türk katliamı ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmez. Hâlbuki Banin veya Muhammet Esad'ın biyografik romanlarına bakıldığında Bakü'de yaşananların geniş ve gerçekçi tasvirleri görülür. Dönemin tarihini anlatan aydınlar bu dehşet verici sahneleri anlatmaya devam etmekte zorlanır: "30 Mart - 1 Nisan tarihleri arasında gerçekleşen katliamda on binden fazla masum Azerbaycan Türkü katledildi, dükkânları yağmalandı, evleri yakıldı. Bunu anlatmak, inanın çok zor. Türk kadınları saçlarından birbirine bağlanarak, çıplak gezdirilirken taciz, öldürme ve diğer cinayetler... (Baykara, 1992: 227)." Mücadele sonucunda Bakü ahalisinin birçoğu hayatını kaybederken sağ kalanlar şehri, bazıları hatta ülkeyi terk eder. Bakü'de neredeyse hiç Müslüman-Türk kalmaz. Ali Han, ailesiyle birlikte İran'a geçmeyi başarır.

Resulzade (1990: 37), Bakü işgalinin ardından Ruslarla birlik olan Ermenilerin diğer şehirlerde de amansız katliamlar yaptığından bahseder ve tehlikenin Gence'ye doğru ilerlediğine dikkati çeker:

“Tehlike Gence’ye doğru ilerler. Bir taraftan Gence tehditleyen diğer taraftan da Karabağ Ermenileri Bakü Bolşevikleri ile birleşmek üzere bir plan tertip ediyorlardı. Azerbaycan’ın ateş ile kılıçtan geçirilmesi planı! Şaumyan’ın gazetesi ‘bağımsız bir ülke değil, değil, harabe bir ülke alacaksınız!’ diyordu. Böyle bir tehlike karşısında milleti müdafaa edecek yalnız bir Gence kalmıştı. Gence bu sorumluluğu tek başına üzerine alamazdı.”

Hüseyn Baykara (1992: 231) da Bakü dışındaki şehirlerde yapılan katliamlardan sonra hedefin Gence olduğunu, ikinci başkent olan Gence’nin işgalinin Azerbaycan’ın bağımsızlık savaşının sonu olacağını ve Azerbaycan’ın yeniden sömürge hâline düşeceğini belirtir. Bu yüzden Gence’nin müdafaası hususi önem arz eder. Tiflis’te yeni kurulan ve Gence’yi geçici başkent ilan eden Azerbaycan hükûmeti üyeleri bunun farkındadır.

Hükûmet; Gence’yi işgalden korumak, Bakü dâhil tüm Azerbaycan’ı kurtarmak için Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmaya gider. Bu anlaşmaya göre Osmanlı, Azerbaycan’a destek için ordu gönderir (Baykara, 1992: 230).

Romanda Ali Han’ın bu gelişmeleri İran gazetelerinden takip ettiğini görürüz. Bakü’yü ve tüm ülkeyi kurtarmak için gelen Osmanlı ordusu Azerbaycan gönüllüleriyle birleşir:

“Xalq Gəncə çöllərindən qan axıtdığı bir zamanda İran şirinin kölgəsində oturduğum üçün xəcalət çəkirdim.(...) mənim xalqımın Gəncə düzənliyində qanı axırdı. Məni dərin ümitsizlik haqladı. İran şiri divardan mənə dişlərini ağardırdı. Araz üstündəki sərhəd köprüsü bağlı idi və İran torpağından Ninonun ruhuna yollar da mövcud deyildi.” (Səid, 2015: 239).

Ali Han heyecanla gelişmeleri takip ederken İran’da mahsur kalmanın acısı bütün ruhunu kaplar.

İlk kez burada Gence’den bahsedilirken Azerbaycan hükûmetinin Gence’ye taşındığını, bunun dışında Gence ve çevresinde çarpışmalar olduğunu öğreniriz. Fakat romanda bu çarpışmalarla ilgili herhangi bir tasvir yapılmaz.

Böyle günlerin birinde Bakü’nün bağımsızlığına kavuştuğu haberi tüm İran’a yayılır ve Ali Han ailesiyle birlikte ülkeye geri döner:

“Bakı limanında uzun xəz papaqlar geymiş gümrah əsgərlər dayanmışdılar. İlyas bəy qılıncı sıyırb gəmini salamladı, türk mayoru təntənəli bir nitq söylədi. Və o çalışdı ki, yumuşaq İstanbul türkcəsini bizim vətənimizdəki sərt şivə ilə uyğunlaşdırsın. Biz viran edilmiş və talana məruz qalmış evimizə getdik.” (Səid, 2015: 247).

Bakü ve Bakü limanı Osmanlı ordusunun denetimi altına girer. Yüzyılın başından itibaren başlayan ve gelişerek genişleyen millî mücadele sonuç verir. Bakü’nün Türk ahalisi kendi şehirlerine kavuşur. Şehrin viran edilmiş hâli, yangınlarla ilgili pek tasvir yer almazken bağımsızlığın şehre

getirdiği tesire dikkat çekilir: “Köhnə qubernator binasının üstündə yeni dövlətin bayrağı dalğalanırdı, məktəb binasında da parlament yerləşirdi. Köhnə şəhər elə bil yeni bir həyata qədəm basmışdı.” (Səid, 2015:249)

Yeni kurulan hükümet Bakü’ye taşınır; Bakü, Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin başkenti ilan edilir. Şehirde, yeni kurulan devletin bayrağı dalğalanır. Bağımsız bir devletin vatandaşı olmak Ali Han’ın gurur kaynağıdır: “Birinci dəfə idi ki, mən özümü öz vətənimin sahibi hiss edirdim. Ruslar utancaq halda yanımdan keçir və keçmiş müəllimlərim də mənə ehtiramla salam verirdilər.” (Səid, 2015: 250).

Şehir eski huzurlu günlerine geri döner. Bu sakinliği ve bağımsızlığı korumanın tek yolu Avrupalı ıslahatlardı, Rus işgalinden ancak bu şekilde korunabilirdi. (Səid, 2015: 251)

Romanın kahramanı Ali Han devlet bünyesinde idari görev alır, böylece ülkenin inşa sürecini daha yakından takip eder. Bu güzel günlerin birinde I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’yla Mondros Mütarekesi imzalanır, bunun üzerine Bakü sokakları yasa boğulur: “Turan imperyası barədəki mahnı daha bir dəfə Bakının küçələrində eşidildi, amma bu dəfə o mahnı mərsiyə, matəm mahnısı kimi səslənirdi.” (Səid, 2015: 253). Osmanlı ordusu Bakü’yü terk eder. Ordu ve şehir ahalisi hüznün içindedir.

Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin Avrupa devletləri tarafından tanındığı sırada İngiliz alaylarının ülkeyi terk etmesiyle ilgili haberler kafaları karıştıdır. Bazıları buna sevinip kendi başlarına kalmanın zevkini yaşarken Ali Han bu durumdan endişe duyar (Səid, 2015: 272). Çünkü yeni devlet, İran ve Osmanlı’nın zayıfladığı bir devirde gözü Bakü’nün petrolünde olan Rusya’ya direnecek bir güce sahip değildir:

“-Bura bax, İlyas bəy, bizim təbii müdafiəçilərimiz Türkiyə və İran idilər, amma hər ikisi indi gücsüzdür. Biz boşluqda qalmışıq və neftimizə susamış yüz altmış milyon rus bizi sıxışdırır. İngilislər burada qaldıqca, istər qırmızı, istərsə də ağ, bir rus sərhədlərimizi keçməyə cürət edə bilməz. İngilislər çıxıb getsələr, Azərbaycanı müdafiə etmək üçün bir sən qalırsan, bir də mən və ölkəmizin yarada biləcəyi bir-iki alay.” (Səid, 2015: 272).

İngiliz birlikleri şehri terk ettiğinde sokaklar bir bayram edasıyla süslenir. Bu sırada Ermenilerin sınırda isyan çıkardığından ve ordunun oraya gitmesi gerektiğinden bahsedilir. Ordu, Ermenistan sınırına doğru hareket eder; Bakü savunmasız kalır. Bakanlık, Ruslarla anlaşmak için evraklar hazırlar. Fakat sınırda otuz bin Rus askeri bekler. Parlamentoda partiler arası sorunlar yaşanır. Olaylar bu şekilde gelişirken Ali Han ile Nino çocuklarını da alıp vagonu Azərbaycan’ın yeni arması ile süslenmiş trenle Gence’ye doğru yol alır. Gence’deyken İlyas, Rusların Bakü’ye girdikleri haberini getirir:

“Gecə Yalamadan rus əsgərləri ilə dolu qatarlar gəldilər. Onlar şəhəri mühasirəyə aldılar və parlament təslim oldu. Qaçma bilməyən bütün nazirlər həbs olundu, parlament də ləğv edildi. Rus fəhlələr öz həmvətənlərinin tərəfinə keçdilər. Bakıda bir dənə də olsun əsgərimiz yox idi. Ordumuz isə Ermənistan ilə sərhəddə itirdikləri mövqelərdə dayanmışdı. Mən könüllü partizan dəstəsi yaratmaq istəyirəm.” (Səid, 2015: 276).

Böylelikle savunmasız kalan Bakü, Ruslar tarafından işgal edilir. Romanda işgal ve şəhrin durumu ilə ilgili bir təsvir yapılmaz, sadəcə bilgiləndirilir. Şəhri tərk etməyən tüm bəkanlar tutuklanır və parlamentə son verilir.

Gence sınırında hər an çarpışmaya hazır qüvvələr durur. Sokaklar endişə içindədir: “Küçələr narhat, həyəcanlı adamlarla dolu idi. Erməniləri müsəlmanlardan ayıran körpüdə atəş açmağa hazır əsgərlər dayanmışdılar. Məşəllər də hökumət binasının balkonundan asılmış Azərbaycan bayrağına işıq saçırdı.” (Səid, 2015: 277). Gence'deki hökumət binasında hâlâ Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin bayrağı dalğalanır. Halk gönüllülərlə birlikdə düşman qüvvələriylə çarpışmaq üçün coşuklu bir şəkildə bəklər: “... bəyirdə insanlar can verən cümhuriyyətin coşqun mahnısını oxuyurdular.” (Səid, 2015: 280).

Gence'de kanlı çarpışma gerçəkləşir. Ali Han bu çarpışmada həyatını kəybəder. Azərbaycan halkının yüzüylün başından itibərən başlanan millî mücaədəlesi sonucunda kurmayı başardığı ilk Türk Cümhuriyyəti böyləce yıkılır. Ayrıca yazır, əsərində Gence'deki dirnişə çök az yer verir. Mücaədələnin ayrıntılarına dəğinmez.

Bilindiği gibi 1920 Bakü'nün işgalindən sonra Gence'de halk isyanı gerçəkləşir. Bu, Bakü və Azərbaycan'ın işgalinə karşı çök önəmli bir halk hərəkəti idi. Ermenilərin də dəstəğini alan Rus ordusu, bu isyanı bastırır. Bu hədisə, tarixə Azərbaycan halkının millî mücaədəlesi içərisində “son çırpınışlar” olaraq gəçər.

## **Sonuç**

Bakü, 20. yüzüylün başlarında bir petrol mərkəzinə dönüşür. Bu nədənle yabancu iş adamları və sərmayə sahipləri buraya akın edər. Bakü petrolü üzərində tekəl kurmaya çalısan Çarlık Rusyası, Azərbaycan Türkələrinə karşı millî və dinî konularda ayrımcılık siyaseti uygular. Sonuçta Bakü'de devrimci bir ortam oluşur və bu durum, zamanla bağımsızlık mücaədəlesinə dönüşür. Bu olaylar edebiyata da yansır. *Ali ve Nino* romanı bu edebî ürünlerden biridir. Adından da anlaşılacağı üzere bir aşk hikəyesinin anlatıldığı roman, dönemin tarihî gerçəkləklərini yansıtmaması bakımından oldukça dikkət çeker. Romanda, 20. yüzüylün başlarında Azərbaycan Türkələrinin verdiği bağımsızlık mücaədəlesi anlatılır. Yazır, Bakü və Gence şəhirlərini

millî mücadele meskeni olarak kullanırken millî mücadelenin başlatılması, bağımsız bir devletin kurulması ve yeniden bağımsızlığın kaybedilmesinin tanıklığını da yapar. Bunu yaparken birinci şahsın bakış açısını kullanır. Olayları gerçekçi bir biçimde anlatmayı amaçlayan yazar, bir aşk hikâyesi ekseninde kurguladığı romanın başında daha çok gençlerin hayat hikâyesinden bahsederken sona doğru tarihî olaylara yönelir.

Bakü, millî mücadelenin başlayıp geliştiği şehirdir. Bakü, millî mücadele sahnesi olarak merkez şehir konumunda yer alırken diğer taraftan bu direnişte Gence'nin hususi konumu da unutulmaz. Fakat romanda millî mücadelenin şehirlere etkisiyle ilgili geniş tasvirler yapılmaz; bunun yerine yazar, birkaç cümlelik betimlemeyle yetinir. Eserde daha çok olaylarla ilgili bilgi vermekle iktifa eder. Her iki şehir, millî mücadelenin uzamı olarak tasvirde ziyade anlatıya dayanarak tanıtılır. Yani gösterilmez, anlatılır, bilgi verilir. Bakü sokaklarının tasvirlerinde atmosfer oluşturma çabası görülmekle birlikte millî mücadele ortamında Bakü daha çok yaşam tarzı, ruh ve fikir iklimi ekseninde tanıtılır. Gence ise bağımsızlık harekâtının savaş sahnesi olarak görülür. Her iki şehir, olayların gerçekleştiği mekân olarak daha çok dekoratif konumdadır.

Sonuç olarak *Ali ve Nino* romanı, aşk teması izleğinde Azerbaycan tarihine ve millî mücadelesine ışık tutan değerli bir eserdir. Özellikle eserde çizilen tarihî hakikatlere bakılarak roman üzerine daha kapsamlı incelemelerin, mukayeseli araştırmaların yapılması gerektiği aşikârdır.

### Kaynakça

- Abdullayev, M. (2014). *Azərbaycan Tarixi*. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı.
- Acar, S. (2019). "Kimliği Meçhul Bir Yazarın Romanının Gizemli Yolculuğu Ali ve Nino". *Neşide*, 3, 142-143.
- Banin, Ü. (2017). *Qafqaz günləri*. Bakı: Xan nəşriyyatı.
- Baykara, H. (1992). *Azərbaycan İstqılal Mübarizəsi Tarixi*. Bakı: Azərbaycan dövlət nəşriyyatı.
- Çetin, N. (2009). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Çetişli İ. (2009). *Metin Tahlillerine Giriş/2*. Ankara: Akçağ Yay.
- Əsəd, M. (2015). *Şərqdə Neft və Qan*. Bakı: Bakı Kitap Klubu.
- Rəsulzadə, M.Ə. (1990). *Azərbaycan Cümhuriyyəti*. Bakı: Elm nəşriyyatı.
- Səid, Q. (2015). *Əli və Nino*. Bakı: Qanun nəşriyyatı.
- Süleymanov, M. (2009). *Eşitdiklərim, Oxuduqlarım, Gördüklərim*. Bakı: Xəzər nəşriyyatı.
- Tekin, M. (2002). *Roman sanatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

## Extended Summary

*Ali and Nino*, a remarkable novel in Azerbaijani literature was first published in German with the penname Kurban Said by E. P. Tal Verlag in Vienna in 1937. The real author of the work is still a matter of prolonged discussion. The novel is attributed to Austrian Baroness Elfriede von Ehrenfels who wrote with the penname Kurban Said for ages. Though the American orientalist Tom Reiss confirms that the novel belongs to Muhammed Essad who was born to Jewish parents in Azerbaijan, whose other name is Leo Nussimbaum. Nonetheless, some researchers confirm this today, some claim the penname Kurban Said belongs to an Azerbaijani writer Yusif Vazir Chamanzaminli. The Union of Azerbaijani Writers also focuses on the name Chamanzaminli.

*Ali and Nino* was translated into Azerbaijani in 1989, then published in the journal *Azerbaycan* in 1990.

Baku became a petrol center in the early XX century. For this reason foreign businessmen and investors came here. Trying to make a monopoly on Baku petrol, the Tsarist Russia put into practice the discrimination policy against Azerbaijanis in national and religious issues. Therefore a revolutionary atmosphere formed in Baku and transformed into a struggle for independence through time. These events are reflected in literature too. *Ali and Nino* is one of these literary products. As it is perceived from its name this novel where a love story is narrated is very remarkable in terms of reflecting historical truth of the period. Azerbaijanis' struggle for independence in the early XX century is portrayed here. The author uses Baku and Ganja as the centers of national struggle, witnessing the beginning of the national struggle, building an independent state and its fall. In doing this, he applies the viewpoint of the first person. However, he aims at narrating the events in a realistic way, he doesn't chronicle historical events thanks to the limited perspective he builds and uses the novel as a love story. Though the life story of the youth is narrated more in the beginning of the novel, historical events are concentrated on more towards the end.

A definite timeline isn't stated in the novel, it is understood only from the events. In the narrated period many historical events happen. Generally the events cover World War I, Russian Revolution, the national struggle, building Azerbaijan Democratic Republic as its result, and finally Soviet army's invading Baku and Ganja dominating all Azerbaijan. If we pay attention to setting up telephone lines in Baku in the novel, the events start in 1875's, and end with Ganja revolt in 1920.

Although the occurrences cover a wide geography, the real events happen in Baku where East meets West. Baku is the city where national struggle started and developed. As the other cities are mentioned in the novel alongside with Baku which is the central city in national struggle, Ganja's role in the national struggle period can't be underestimated.

1917 revolution in Russia ended the Tsarist Russia. This caused national struggle of Azerbaijanis to go into a new stage as some nations. Fall of the Romanovs improved national liberty movement in northern Azerbaijan to achieve



independence. Even if the Tsarist Russia collapsed, Russians didn't think of losing petrol city Baku. Leaders in Baku called people to arms.

Thus war struggle for the independence of Azerbaijan began in Baku. Armenians united with Russians and committed a massacre against Azerbaijanis in Baku. There was bloodshed in the city. The corpses were piled up in the mosques. The houses of the rich were robbed.

The second objective was Ganja after the massacres committed in the other cities. The occupation of Ganja would mean the end of the war for independence. Thus protection of Ganja was of special importance. The members of the Azerbaijani government that was built in Tiflis and announced Ganja as temporary capital were aware of these.

Azerbaijan government was moved to Ganja, alongside with this, fights occurred in Ganja and surrounding areas. But no description is made about these in the novel.

Baku and Baku harbor passed into the control of the Ottoman army. National struggle that began from the beginning of the century and extended developing yielded its fruit. Baku's Turkish population reunited to their cities. The destructions and fires in the city aren't described so much, the reflection of the independence on the city is highlighted.

The new government was moved to Baku, Baku was announced the capital of Azerbaijan Democratic Republic. The flag of the new state waved in the city. Being a citizen of an independent state was an honor for Ali Han. On one of these beautiful days Armistice of Mudros was signed with the Ottoman Empire after the World War I.

While Azerbaijan Democratic Republic was recognized by European states the news about the English troops's leaving the country was confusing. Some got happy about it but Ali Han got anxious. Because the new state didn't have the power to resist Russia who focused on Baku's petrol when Iran and Ottoman weakened.

Defenseless Baku was occupied by the Russians. There is no description of the occupation and the case of the city in the novel, only information is provided. All the ministers who didn't leave the city were arrested and the Parliament was dismissed.

In the governmental building in Ganja the flag of Azerbaijan Republic was still waving. The forces who were ready to fight any time stood in Ganja border. There was anxiety in the streets. The thrilled people waited for fighting against the enemy with the volunteers.

There occurred bloody firefights in Ganja. Ali Han lost his life there. The Republic founded by Azerbaijani people as a result of their national struggle started to fall at the beginning of the century.

Baku is the city where the national struggle started and developed in the novel. While it is located as the central city in the national struggle arena, Ganja's role in

this struggle can't be underestimated. However, the national struggle's reflection in the cities isn't described in detail, the author settled with only several sentences for the descriptions and information about the events. In the atmosphere of national struggle, Baku is portrayed mainly from lifestyle, spirit, and thinking outlook. Ganja is observed as the war scene of the independence movement.